

De pedagogische tijdschriften als bron voor de historische pedagogiek

Bespreking van enige onderzoeksverslagen

J. M. A. NOORDMAN

Instituut voor Wijsgerige en Historische Pedagogiek, Katholieke Universiteit Nijmegen

Samenvatting

Recente ontwikkelingen in de pedagogiek hebben geleid tot een nieuwe visie op het karakter van de historische pedagogiek. In het verleden werd de historische pedagogiek vooral als pedagogische ideeëngeschiedenis beoefend. Nu bestaat de tendens om de historische pedagogiek op te vatten als sociale geschiedenis van de opvoedingspraktijk in het kader waarvan ook aandacht wordt besteed aan de ontwikkeling van de pedagogische meningsvorming. Periodieken zijn voor een dergelijke historische pedagogiek een belangrijke bron. In België werd in het begin van de jaren zeventig een begin gemaakt met een project waarin deze tijdschriftliteratuur voor wetenschappelijk onderzoek beter toegankelijk werd gemaakt. In Nederland wordt het Belgische voorbeeld nagevolgd, zij het dat een pretentiezere bewerkingsmethode wordt gebruikt.

1. Inleiding

Voorals sinds het einde van de jaren '60 hebben de pedagogische en andragogische wetenschappen een ontwikkeling doorgemaakt, die voor de aard en de positie van de historische pedagogiek ingrijpende gevolgen had.

Toen de pedagogiek nog vooral theoretische pedagogiek was en in haar speculatief karakter sterk tegen de filosofie aanleunde, was de positie van de historische pedagogiek analoog aan die van de geschiedenis van de filosofie t.o.v. de systematische wijsbegeerte. Historische pedagogiek was in deze conceptie primair geschiedenis van pedagogische ideeën en dan speciaal van ideeën, die vanuit wijsgerig-pedagogisch standpunt de moeite van het bestuderen waard waren. De historische pedagogiek vertelde het verhaal van grote denkers, die gezamenlijk het totaal van menselijke opvoedingswijsheid onder woorden hadden gebracht.

Het is niet mijn bedoeling om de waarde van een dergelijke historische pedagogiek te ontkennen. Het feit, dat de pedagogiek empirischer is geworden en

dat de pedagogische wetenschap zich heeft gedeeld in een aantal specialisaties wil niet zeggen, dat de pedagogiek zich als een technologie uit discussies over waarden en normen kan terugtrekken. De pedagogische wetenschap kan niet zonder een theoretische of wijsgerige pedagogiek. En deze laatste zal zich zeker door de 'grote pedagogen' laten inspireren.

Historische pedagogiek heeft evenwel méér te bieden. Sociale verschijnselen als onderwijssystemen, gezinsverbanden, welzijnsinstellingen of een opvoedingsmentaliteit zijn verschijnselen met een historische achtergrond en in veel opzichten zonder kennis van die achtergrond niet te begrijpen. Inzoverre de pedagogiek de pretentie heeft deze opvoedingswerkelijkheid te bestuderen zal zij baat hebben bij kennis van de vóórgeschiedenis van deze opvoedingswerkelijkheid. Als we deze vóórgeschiedenis willen begrijpen, kunnen we niet volstaan met het bestuderen van het werk van 'grote pedagogen'. Het is immers helemaal niet zeker, dat die werkelijkheid vooral door de invloed van die 'grote pedagogen' tot stand is gekomen. Dat is zelfs zeer onwaarschijnlijk. Lijnen van vroeger naar nu zijn mede bepaald door heel andere factoren, waaronder bijvoorbeeld 'kleine pedagogen' zoals schoolopziensers, onderwijzers, ouders en maatschappelijk werkers met of zonder veel pretenties, om nog te zwijgen van personen en zaken van 'buiten-pedagogische' aard, zoals politici, de kerken of de arbeidsmarkt. Andere dan 'grote pedagogen' hebben hun pedagogische overtuiging beleden, misschien door studie beïnvloed, misschien meer nog door de confrontatie met de pedagogische praktijk van alledag.

Een historische pedagogiek, die zich vooral richt op de bestudering van deze vóórgeschiedenis heeft niet alleen een ruimer object dan de overgeleverde pedagogische ideeëngeschiedenis. Zij beziet deze ook vanuit een andere optiek. Het gaat haar niet primair om de 'grootheid' van een aantal pedagogen. Het gaat veel meer om de vraag door wat voor soort mensen bepaalde pedagogische waarden en sociale verlangens werden verdedigd. Met welke argumenten? Welke belangen waren daarbij in het geding?

Het gaat om vragen naar de mate waarin pedagogische idealen werden geformuleerd voor verschillende standen en klassen. Het gaat om vragen naar de machtsverhoudingen tussen de diverse betrokkenen. Die vraagstelling is meer (kennis) sociologisch van aard dan evaluerend vanuit huidige waardeoordelen. Historische pedagogiek neigt dan meer naar de sociale geschiedenis van zowel de opvoedingspraktijk als van de opvoedingstheorie en vooral ook van de samenhang tussen beide.

Een historische pedagogiek die kiest voor een dergelijke taakstelling, stelt aan het verleden andere vragen dan welke uit de nauwgezette bestudering en exegese van de 'klassieke' pedagogische teksten kunnen worden beantwoord¹.

Waar het de historische pedagogiek, opgevat als sociale geschiedenis van de opvoedingspraktijk en de opvoedingstheorie in hun onderling verwevenheid, aan ontbreekt is een goede ontsluiting van het bronnenmateriaal waarop zij zich zou moeten baseren. Een kenmerkend voor dit bronnenmateriaal is, dat het zo overstelpend omvangrijk en gevarieerd is. Het is al niet eenvoudig om dat materiaal te inventariseren. En het is nog veel moeilijker en vooral veel arbeidsintensiever om dat zó te doen, dat het voor gebruik in het wetenschappelijk onderzoek toegankelijker wordt. Projecten die dit 'grondwerk' voor de bouw van een dergelijke historische pedagogiek uitvoeren, zijn onmisbaar.

2. Het Belgische voorbeeld

Tegen deze achtergrond moet men het project waarderen, dat de Leuvense hoogleraar prof. dr. M. de Vroede sedert enige jaren met een groep historisch-pedagogen uit Leuven en Gent wijdt aan de pedagogische tijdschriften in België vanaf 1817. Het project wordt gefinancierd door het *Fonds voor Collectief Fundamenteel Onderzoek* en de eerste van de tot dusver vier kolossale banden verscheen in 1973².

Tijdschriften geven in hun totaliteit een beeld van het klimaat in een bepaalde periode. In de tijdschriften lezen we theoretische verhandelingen maar eveneens commentaar op en verslagen uit de praktijk van alledag. Tijdschriftliteratuur laat zien welke praktische en theoretische ontwikkelingen de meningsvorming op verschillende niveaus beïnvloeden. Ik denk, dat er geen bron bestaat die de verhouding tussen de pedagogische theorie en de pedagogische praktijk en de verwevenheid van het pedagogische veld in haar maatschappelijke context duidelijker kan belichten dan de pedagogische periodieken.

De Vroede en zijn team verzamelden titels en

vindplaatsen. Ze vermeldden uiterlijke kenmerken als prijs, formaat, omvang, oplage, verschijningsdata en gegevens over de redactie en de directie. Daarnaast schreven ze van alle tijdschriften een karakteristiek, waarin de gerichtheid van het blad en de onderwerpen, waarop het zich concentreerde aan de orde komen. Bovendien is met grote nauwgezetheid per tijdschrift geregistreerd wie erin schreven³. Belangrijk is verder de inleiding die onder andere tracht per onderwijsvorm een samenvattend beeld te geven van wat de karakteristieken van de afzonderlijke tijdschriften aan informatie bevatten. Zo kan men hieruit bijvoorbeeld concluderen, dat er vóór 1855 nauwelijks aandacht bestond voor de materiële positie van leerkrachten in het lager onderwijs; of dat Herbart niet vóór de jaren '70 in België werd ontdekt. Vóór de analyse van tijdschriftliteratuur zouden uitspraken als deze volstrekt onverantwoord zijn.

Een project als dit heeft een dubbele functie. Enerzijds wordt een beeld gegeven van het pedagogisch leven zoals dat uit de pedagogische tijdschriften naar voren komt. Anderzijds is het projectverslag behulpzaam bij het opsporen van juist dié tijdschriftliteratuur, die voor een bepaald onderwerp vruchtbaar materiaal oplevert. Als zodanig gaat het hier om 'grondwerk', waar iedere onderzoeker in de toekomst zijn voordeel mee kan doen. De Belgen zetten dit project nog altijd voort en zijn inmiddels tot 1914 gevorderd⁴.

3. De periode 1795-1830

Vanaf 1 oktober 1975 startte dr. H. C. de Wolf in Amsterdam een vergelijkbaar project, dat voor de duur van twee jaar gefinancierd werd door Z. W. O. De Wolf voerde met behulp van drs. F. de Jong en gesteund door een werkgroep waaraan historisch-pedagogen van vijf universiteiten deelnamen, het project uit voor de beginperiode. In januari 1978 verscheen hierover een lijvig verslag, *Pedagogische tijdschriften in Noord-Nederland. Inventarisatie, beschrijving en bewerking (1795-1830)*⁵.

De Wolf legt er in zijn inleiding de nadruk op dat het werk vruchtbaar wil zijn voor vele historisch-pedagogische onderzoeksthema's, alsook voor onderzoek, dat vanuit verschillende wetenschapsopvattingen wordt ondernomen. Daarom wijst hij een zeer gerichte vraagstelling aan het materiaal van de hand. Belangrijk is juist, dat het materiaal zodanig bewerkt wordt, dat het niet slechts aan één vorm van wetenschappelijk onderzoek het fundament zou leveren. Dit uitgangspunt was ook heel praktisch in die zin, dat nu geheel verschillend georiënteerde onderzoekers

zich in deze opzet en de daarvoor zo noodzakelijke samenwerking konden vinden.

Dit Nederlandse project week in sommige opzichten af van het Belgische. Een van de beperktheden van het Belgische project komt voort uit de gerichtheid op auteurs. Uit de Belgische projectverslagen kunnen we zeer snel aan de weet komen in welke tijdschriften een bepaalde auteur heeft gepubliceerd. Als we daarentegen willen weten in welke bladen artikelen te vinden zijn over een bepaald pedagogisch onderwerp dan biedt het Belgisch project alleen maar een zaakregister, dat verwijst naar de karakteristieken van de tijdschriften⁶. De Wolf wilde in dit opzicht een meer verfijnde methode toepassen op het materiaal. Naast de inventarisatie en de beschrijving van de 22 periodieken uit deze periode moest daarom een zeer arbeidsintensieve bewerking plaats vinden. Daartoe werd een bewerkingsschema ontworpen op basis van een indeling van het agogisch veld in 59 rubrieken⁷. Alle artikelen werden nu gelezen en op een kaart inhoudelijk samengevat. Deze kaarten werden gerangschikt volgens de indeling van het bewerkingsschema. De kaarten werden bovendien voorzien van twee coderingen. De ene codering had betrekking op het abstractie-niveau van het artikel. De tweede op de relatie met niet-agogische verschijnselen die in het artikel ter sprake werd gebracht. Wat betreft het abstractieniveau werd gewerkt met een vijftal codes: F (feitelijke informatie), S (statistische informatie), OT (objecttheoretische verhandeling), T (theorie) en MT (metatheorie)⁸. Codes, die betrekking hebben op niet-agogische verschijnselen

zijn bijvoorbeeld c (cultureel), ec (economisch), p (politiek), enz. Hierbij zij opgemerkt, dat het niet ging om een interpretatie van die relatie, maar om de relatie zoals die destijds door de auteur zelf was aangegeven. Het is hier niet de plaats om in te gaan op definitieproblemen of op het probleem van anachronisme. De auteurs doen dat in hun inleiding uitvoering (pp. 25-31).

Voor alle duidelijkheid geven we in Figuur 1 een voorbeeld van de wijze waarop een artikel volgens bovenstaande beginselen werd bewerkt⁹.

Het behulp van een thematische ordening van deze kaarten volgens het bewerkingsschema kon nu een karakteristiek geschreven worden per rubriek, die gevolgd werd door een overzicht van de artikelen in chronologische volgorde waarop de karakteristiek is gebaseerd. Het bovengenoemde artikel is in het eindverslag onder het hoofdstuk, dat handelt over methoden van straffen en belonen, opgenomen als in Figuur 2.

Aanspraak gedaan bij de prijsuitdeeling aan de leerlingen van het Bijbelonderwijs des Haarlemschen Departements der Maatschappij: Tot Nut van 't Algemeen, Den 15. Junij 1824.

Door N. Ansljijn, N.Z.

B 1824 687-695/F OT/e r s

Figuur 2

De dubbele functie die de tijdschriftenprojecten kenmerkt, nl. de beeldvorming en de bronontsluiting, is nu ook in het bewerkingsgedeelte aanwezig.

Men moet bedenken, dat geprobeerd werd om zo min mogelijk uitspraak te doen over de kwaliteit van de artikelen en de daarin voorkomende stellingen. Dergelijke uitspraken zouden de onderzoeker die dit 'voórwerk' zou willen gebruikenodeloos beïnvloeden en wellicht misleiden. Het materiaal is slechts 'voórgestructureerd', het eindverslag is volgens eigen zeggen 'gortdroog' en in dit geval komt dat de bruikbaarheid alleen maar ten goede. Men krijgt een goede indruk van zowel het verslag als van de mogelijkheden die deze ontsluiting van de tijdschriftbron biedt als men ziet hoe de makers in het hoofdstuk over bijzondere onderwijsmethoden informatie presenteren over de methode van Bell en Lancaster:

'Een aantal artikelen geeft een beschrijving van deze methode (21.22.43.53.65.67.69.). Een artikel zet bestaande literatuur over deze methode op een rij (45). De *Bijdragen* geeft tweemaal een uiteenzetting over het ontstaan en de werking van de Lancastermethode (21.43.). De tweede maal wordt deze vergeleken met de gang van zaken in de

	e r s
II. Prijsuitdeling	F OT

Aanspraak gedaan bij de prijsuitdeeling aan de leerlingen van het Bijbelonderwijs des Haarlemschen Departements der Maatschappij: Tot Nut van 't Algemeen, Den 15. Junij 1824. Door N. Ansljijn, N.Z.

N. Ansljijn, N.Z.

Bijdragen 1824 687-695

- beschouwing over karakter, zin en nadelen van een prijsuitreiking
- overweging van de bij deze uitreiking te stellen criteria
- uiteindelijke beloning is van God
- uitreiken van de 'blijken van aanmoediging'
- aansporing zich te herinneren '... wat men voor u heeft willen doen om u den rechten weg door dit leven aan te wijzen, en wat derhalve de maatschappij regt heeft van u te verwachten ...'
- dankbetuiging aan onderwijzer en toehoorders

Figuur 1

stadsarmenschool te Amsterdam waarvan met name de goede resultaten en voordelen naar voren worden gehaald boven de door Lancaster voorgestane methode (43). De *Bijdragen* neemt een stuk van een niet nader genoemde Fransman op, waarin deze stelt dat de Lancastermethode reeds voorkomt in de Oudheid (56). – De redactie voegt hieraan toe dat zoiets een halve eeuw eerder ook in Nederland voorkwam (56) – De strekking is duidelijk: deze methode is meer geschikt voor onderontwikkelde gebieden. Deze mening wordt gedeeld door de *Rozenstruik* (89) die India beschrijft als de bakermat van deze methode (98). Ook het *Algemeen Magazijn* ziet deze methode als een mooie noodoplossing. Voor het overige spreekt het *Magazijn* altijd vol afkeuring over de Lancastermethode (53.57.65.67.). De onderwijsmethode is te “mechanisch” (67) en als zodanig een uitvloeisel van de industriële revolutie in Engeland (53). De opvattingen van Lancaster ten opzichte van straffen zijn intolerant (62.65) en men heeft bij deze methode onvoldoende oog voor de verschillende onderwijsbehoeften per stand (53)’ (pp. 223-224).

De cijferreeksen verwijzen naar de titels van artikelen, die, in chronologische volgorde genummerd en voorzien van coderingen, op deze tekst volgen. Dit is nogal precieze informatie en deze tekst heeft zowel een uitgesproken beeldfunctie als een functie van bronontsluiting.

Karakteristiek voor de beeldfunctie van het projectverslag zijn de volgende conclusies: ‘op het gebied van het onderwijs ging de meeste aandacht naar de lager-onderwijsvernieuwing en in de tijdschriften vindt men als begeleiding van dit vernieuwingsproces weinig theoretische artikelen; er wordt wel veel verwezen naar het werk van de grote pedagogen in het buitenland, maar besprekingen van hun theorieën vinden we bijna niet.’ En dit zijn toch wel heel suggestieve uitspraken.

4. De periode 1945-1950

In het kleine wereldje van Belgische en Nederlandse historisch-pedagogen werden de resultaten van dit Z.W.O.-project enthousiast ontvangen. Alle betrokkenen waren het erover eens, dat de gehele pedagogische tijdschriftliteratuur, indien mogelijk, op deze wijze bewerkt zou worden ten einde een beter zicht te krijgen op de geschiedenis van het pedagogisch leven in Nederland. Maar de problemen waar vervolprojecten mee zouden worden geconfronteerd lagen voor de hand. In de eerste plaats

bleek het aantal pedagogische tijdschriften in de loop van de tijd enorm te zijn toegenomen. Daarmee leek de arbeidsintensieve selectie- en bewerkingsmethode, die De Jong had uitgevoerd voor de latere periode nauwelijks uitvoerbaar. Een tweede probleem vormde het bewerkingschema. Bij de naamgeving van pedagogische werkvelden was gekozen voor onze hedendaagse terminologie omdat het de bedoeling was om het verleden vooral als vóórgeschiedenis van het huidige pedagogische leven in kaart te brengen. Maar daarmee is het probleem van het anachronisme niet uit de wereld. Het bewerkingschema was gegroeid in confrontatie met vroeg-negentiende eeuws materiaal. De vraag rees of het bewerkingschema flexibel genoeg was om voor latere perioden bruikbaar te zijn.

De behoefte om de bewerkingsmethode van het Z.W.O.-project te toetsen was voor De Wolf reden om een vervolgproject niet chronologisch op het voorgaande te laten aansluiten. Daarom organiseerde hij in Nijmegen een nieuw project¹⁰ over de periode na 1945. Daarmee werd eind 1977 drs. H. van Setten belast. Zijn werkzaamheden werden de afgelopen zomer afgesloten met alweer een lijvig verslag, *Pedagogische tijdschriften in Nederland sinds 1945; een systematische doorlichting van de (ped)-agogische pers tussen 1945-1951 en een inventarisatie tot 1975*¹¹.

Vastgehouden werd aan de uitgangspunten van het vorige project: ook dit onderzoek mocht niet te veel pretenties hebben wat betreft de interpretatie van het materiaal en het moest dezelfde dubbele functie bezitten.

Bij het inventariseren van de periodieken sinds 1945 bleek, dat volgens de selectiecriteria die bij het Z.W.O.-project gehanteerd waren, alleen al tot 1950 300 tijdschriften waren verschenen, terwijl na 1950 nog eens 500 nieuwe pedagogische tijdschriften zouden verschijnen. Deze gigantische aantallen maakten een integrale bewerking als in het Z.W.O.-project was uitgevoerd onmogelijk. Van Setten selecteerde uit de periode 1945-1950 33 tijdschriften die het meest voor bewerking in aanmerking kwamen op grond van het criterium dat deze tijdschriften het duidelijkst een opiniërende functie hadden. Zij pretendeerden bij uitstek discussieforum te zijn en lezers te beïnvloeden. De overige tijdschriften werden slechts geïnventariseerd¹². Van Settens vindingrijke bewerking week in een aantal opzichten af van de procedure die in het vorige project was gevolgd. Allereerst ontwierp hij een nieuw bewerkingschema, bestaande uit ongeveer 375 categorieën¹³. De samenvattingen van de artikelen werden nu vervangen door uitgebreide coderingen volgens dit veel

gedifferentieerder bewerkingschema. Dit had twee grote voordelen. Allereerst bleek coderen sneller te gaan dan het samenvatten van artikelen. In de tweede plaats, en dat is een belangrijker winstpunt, was het bewerkte materiaal nu geschikt voor computergebruik. Het voordeel daarvan laat zich als volgt illustreren. Het eindresultaat van het Z.W.O.-project was statisch in die zin, dat het bewerkte materiaal op één manier gerangschikt was en daarom ook maar op één manier bevroegbaar. De samenvattingen op de kaarten waren twee maal gebruikt: éénmaal om de karakteristiek van het tijdschrift te bepalen en éénmaal om het beeld te scheppen van het werkveld waarin het artikel was ondergebracht. Daarna functioneerden ze niet langer. De gecodeerde kaarten die Van Setten per artikel maakte, bleven als ponskaarten bruikbaar ter beantwoording van allerhande vragen die men aan het materiaal zou willen stellen. De computer kan het materiaal immers volgens iedere denkbare combinatie van coderingen selecteren. De vruchtbaarheid van Van Settens methode is te danken aan het raffinement van zijn bewerkingschema¹⁴.

Zo eenvoudig als dit hier is uiteengezet, zo ingewikkeld waren soms de problemen die moesten worden opgelost. Van Setten werkte na verloop van tijd met een groot aantal codeurs (studenten), die zorgvuldig moesten worden ingewerkt. Men kan zich voorstellen dat er nogal wat zaken zijn die slechts op 'indirecte' wijze kunnen worden gecodeerd via een bepaalde codecombinatie. Daarvoor werd een uitvoerige handleiding voor codeurs ontworpen met een trefwoordenregister voor codeerafspraken. Hij besteedde veel aandacht aan de betrouwbaarheid door de codeurs gezamenlijk met vaste regelmaat te ontwerpen aan een speciaal daarvoor ontworpen test. Hij bereikte in ieder geval een hoge, en ook meetbare, mate van overeenstemming in de wijze waarop de codeurs de artikelen bewerkten.

De verslaggeving van dit project heeft een ander aanzien dan het verslag van het Z.W.O.-project. In de eerste plaats is de inleiding uitvoeriger en technischer en voorzien van een bijlage over de afwijkingstest. Dan volgt een hoofdstuk over 'gereedschap voor bewerking en gebruik van het bewerkte materiaal' waarin het zeer gedifferentieerde bewerkingschema (pp. 60-70) is opgenomen, alsmede de handleiding voor de codeurs, pons- en identificeerhandleiding, het genoemde trefwoordenregister (waarin bepaalde termen vertaald zijn in vaste codeerafspraken) een handleiding voor gebruikers (de gebruiker moet zich behoorlijk inwerken in de bewerkingsstechniek), en een overzicht van tussentijdse wijzigingen van het bewerkingschema. Dan volgt een hoofdstuk met de tijdschriftkarakteristieken. Ook in het Z.W.O.-

verslag vormde dat een belangrijk deel van het geheel. Maar waren de karakteristieken destijds het resultaat van zorgvuldig lezen van de artikelsamenvattingen nu bestaat de karakteristiek voor het grootste gedeelte in een grafische voorstelling van de score per eenheid van het bewerkingschema. Vanwege deze exactheid kunnen de auteurs het zich permitteren om hun begeleidende tekst op te vrolijken met allerhande waardeoordelen. Zo vernemen we bijvoorbeeld over het *Maandblad voor Geestelijke Volksgezondheid*: 'Het blad mocht er dan saai en vervelend uit zien, bij lezing krijgt men soms het idee dat men onbewust de bedoeling had de Nederlandse bevolking te hermodellieren naar het type van de bevrijders van overzee: frisse, kwieke types, die van aanpakken weten.' (p. 201). Een blad als *Het Clubhuis* krijgt een karakteristiek waarin we o.a. te horen krijgen dat we 'ook de zelfspot, die tegenwoordig zo eigen is aan een Blokkeriaanse subcultuur van naarde-basis-afdalende-intellectuelen hier in aanleg reeds aantreffen.' (p. 244).

De onderlinge verschillen tussen de tijdschriften springen grafisch helder in het oog. In één oogopslag is bijvoorbeeld het merkwaardige feit te constateren, dat een blad als *De Christelijke school* twee keer zoveel aandacht besteedt aan biologie dan het gemiddelde. Nu zou dat waarschijnlijk het geval zijn voor de christelijke omroepen, en we kunnen vermoeden dat deze twee verschijnselen dezelfde grond hebben. Uiteraard kan het rapport een veronderstelling als deze niet bewijzen.

Na deze karakteristieken volgt een aparte, uitgebreide karakteristiek van het tijdschrift *DUX* en wel over een veel langere periode, nl. 1929-1970. Dit is ondermeer gedaan om de methode te beproeven op materiaal dat vrij ver uiteen ligt en om na te gaan met welke precisie de methode grote 'klimaatshommelingen' in kaart brengt¹⁵.

Een belangrijk volgend hoofdstuk van het projectverslag geeft karakteristieken van de werkvelden zoals deze in de verzamelde pedagogische periodieken vertegenwoordigd zijn. Van Setten kan met zijn methode alle correlaties grafisch in kaart brengen. Op grond daarvan zijn soms markante conclusies gerechtvaardigd, zoals: 'Bij alle geanalyseerde werkvelden blijkt de behandeling vaker een object-theoretisch dan feitelijk-beschrijvend niveau te hebben gehad; slechts bij drie onderwerpen is het omgekeerde het geval en overweegt feitelijke informatie boven object-theoretische. Dat zijn nu juist de drie onderwerpen uit de orthopedagogische sfeer: internaatsopvoeding van probleemkinderen, b.l.o. en kinderbescherming!' (p. 435) Zo laat hij ook zien, dat artikelen met een vooral object-theoretisch niveau

gedurende deze vijf jaar in toenemende mate 'psychologisch' worden als het gaat om buitenpedagogische relaties en in afnemende mate 'sociaal'. (p. 483) Een andere conclusie, die uit de bewerking over deze vijf jaar te trekken is, betreft het verschil tussen artikelen, die vanuit een katholieke en artikelen die vanuit een protestantse optiek zijn geschreven. Zo is het opvallend, 'dat "katholieke artikelen" vaker een theoretische en "protestantse artikelen" vaker een historische inslag hebben. Relatief bekommeren auteurs met katholiek uitgangspunt zich vaker om het doel van pedagogische arbeid, en auteurs met protestants uitgangspunt wat vaker om de methode van pedagogische arbeid.' (pp. 488-489) Een goed voorbeeld van de beeldfunctie van deze materiaalbewerking. Het laatste hoofdstuk bevat een systematisch gerangschikte titelinventaris over de periode 1945-1975 van alle, dus ook van de niet-bewerkte pedagogische tijdschriften. Registers, o.a. een register van de codes voor de 2411 auteurs, besluiten het verslag. Van Setten is er in geslaagd aan te tonen dat zijn bewerkingsmethode, toegepast op de pedagogische tijdschriftliteratuur, een ongelofelijk belangrijk hulpmiddel is bij de bestudering van de geschiedenis van het pedagogisch leven in Nederland¹⁶.

5. De periode 1830-1857

Terwijl het Nijmeegse project nog in volle gang was, ging in Amsterdam een nieuw Z.W.O.-project van start, waarin chronologisch gezien de draad van het eerste Z.W.O.-project weer werd opgenomen. Onder leiding van prof. dr. H. C. de Wolf begonnen drs. H. Röling en na hem drs. J. van de Walle met een inventarisatie en bewerking van de pedagogische tijdschriften in de periode 1830-1857, volgens de methode die in Nijmegen ontwikkeld was. In grote lijnen bleek de methode goed toepasbaar op dit materiaal. In de loop van 1981 zal daarvan een rapport verschijnen. De bewerking van deze periode vergde ongeveer twee jaar.

6. Pedagogische Studiën

Dat het bewerkingschema van deze twee projecten geen eeuwigheidswaarde heeft laat zich raden. Het is geschikt gebleken voor materiaal uit zowel 1850 als 1950. Voor de toepassing op nog recenter materiaal verliest het een gedeelte van zijn waarde. Dit blijkt, nu in Nijmegen door De Wolf een klein project is opgezet¹⁷, dat wordt uitgevoerd door drs. A. Jonker. Zij bewerkt *Pedagogische Studiën* vanaf het eerste

verschijningsjaar 1920. Het bewerkingschema voldeed aanvankelijk, totdat vanaf de jaren '60 steeds meer kunstgrepen moeten worden uitgehaald om het materiaal in het schema te voegen. Beide passen niet meer goed op elkaar. Dat heeft twee oorzaken. In de eerste plaats is het bewerkingschema te weinig gedifferentieerd als het gaat om de houding van de kinderen zelf. Daarom moeten onderwerpen als denk- en leerprocessen bij kinderen, studiehouding, studievaardigheden, motivatie enz. te omslachtig gecodeerd worden. Op zich zelf is het een interessant verschijnsel dat dit bij de bewerking van het materiaal tot dan toe nauwelijks als hinderlijk werd gevonden. Zo blijkt uit de ontoereikendheid van het schema, dat er iets in de pedagogische belangstelling aan het veranderen was. In de tweede plaats blijken artikelen, die handelen over pedagogisch onderzoek niet gemakkelijk te coderen volgens het tot dusver gebruikte bewerkingschema. Het is kenmerkend voor de pedagogische pers in het verleden, dat dit manco nu pas blijkt. De pretentie van dit tijdschrift en de ontwikkelingen in de pedagogiek, waarop in het begin van dit artikel gewezen werd stellen grenzen aan de bruikbaarheid van het schema. Dat wil niet zeggen, dat de bewerkingsmethode als zodanig in het geding is.

7. Balans

Terugkijkend op de Belgische en Nederlandse tijdschriftprojecten moet worden geconstateerd dat er de afgelopen tien jaar een enorme hoeveelheid werk is verzet dat zijn neerslag heeft gevonden in een zeer uitvoerige rapportage. Me dunkt, dat het in Nederland zaak is allereerst de braakliggende periode tussen 1857 en 1945 te bewerken volgens de Nijmeegse methode. Dat zou moeten gebeuren door financiële samenwerking van de vijf universiteiten, waarvan de instituten voor wijsgerige en historische pedagogiek de projecten hebben gesteund (de pedagogische subfaculteit van Leiden is tot dusver in het verhaal niet voorgekomen). Een snelle berekening leert dat, als zo kan worden doorgewerkt, deze onderneming binnen tien jaar tijd kan worden voltooid.

Dan kan dit project een grote stimulans zijn voor een historische pedagogiek die antwoorden tracht te geven op vragen die vanuit de pedagogische wetenschappen aan het verleden worden gesteld.

Noten

1. Deze belangstelling van de historische pedagogiek is natuurlijk niet helemaal nieuw. Te denken valt in dit

- verband aan de auteurs van het Duitse blad *Zeitschrift für Erziehungs- und Schulgeschichte*, dat gedurende de eerste decennia van deze eeuw verscheen. Merkwaardigerwijs werd dit tijdschrift in de academische wereld niet voldoende of serieus genomen. De vigerende opvatting van pedagogiek aan de universiteiten impliceerde een zekere minachting voor de geschiedenis van de concrete opvoedingsrealiteit ten gunste van een meer verheven pedagogische ideeëngeschiedenis. Vgl. Dietfried Krause-Vilmar, 'Materialien zur Sozialgeschichte der Erziehung. Ueber die Arbeit der "Gesellschaft für deutsche Erziehungs- und Schulgeschichte" (1890-1938)' in *Zeitschrift für Pädagogik*, 18. Jr. 1972, pp. 257-273.
2. M. De Vroede e.a., *Bijdragen tot de geschiedenis van het pedagogisch leven in België in de 19e en 20e eeuw*. Deel I *De periodieken 1817-1878*. Gent/Leuven 1973. Deel II *De periodieken 1878-1895*. Gent/Leuven 1974. Deel III *De periodieken 1896-1914*. Eerste stuk Gent/Leuven 1976. Tweede stuk Gent/Leuven 1978.
  3. In deel I heeft men zelfs nog getracht om zoveel mogelijk bijzonderheden over de auteurs te vermelden. Dit leidde tot zo buitensporig veel onderzoek, dat het niet verantwoord was dat ook voor de volgende delen te doen. De aanvankelijke bedoeling is wel karakteristiek voor de biografische opzet van het Belgische project.
  4. De tijdsindeling heeft betrekking op de aanvangsdatum van verschijnen. In feite zijn ze al veel verder, omdat ze de tijdschriften beschreven totdat ze ophielden te bestaan.
  5. Helaas kon dit verslag niet in druk worden uitgegeven. Het is nu voorhanden als offset-uitgave van het typescript, verzorgd door de centrale reprografie van de K.U. Nijmegen. In de werkgroep participeerden 11 historisch-pedagogen van verschillende Nederlandse universiteiten. M. de Vroede adviseerde en Elisabeth van Zoetendaal was als documentaliste aan het project verbonden.
  6. Het zaakregister garandeert geen enkele toegang tot de tijdschriftliteratuur zelf. M.i. is de functie van bronontsluiting daarom niet zo groot.
  7. De indeling van de 59 rubrieken kwam tot stand op basis van 10 werkvelden, die werden onderscheiden: opvoeding, huiselijke opvoeding, onderwijs algemeen, lager onderwijs, kleuteronderwijs, voortgezet onderwijs, vakken, onderwijzer, leerling, vorming en hulpverlening, personen.
  8. De term object-theoretisch vereist hier nadere toelichting. De code wordt toegekend aan 'iedere uiting van opvattingen, meningen, inzichten over de pedagogische praktijk die een stellingname daarover inhouden, welke stellingname niet als zodanig ter plaatse verantwoord wordt.' p.26.
  9. Deze kaarten met hun uitvoerige informatie kunnen door belangstellenden worden geraadpleegd. Ze bevinden zich in het projectarchief op het Pedagogisch Didactisch Instituut, Prinsengracht 225-227 Amsterdam.
  10. Dit project werd gefinancierd uit de universitaire onderzoekspool.
  11. Ook dit verslag is als offset-uitgave voorhanden.
  12. Er waren nogal wat tijdschriften met een praktisch-dienstverlenend karakter, b.v. tijdschriften voor onderwijzers, die zich beperken tot salariskwesties, verenigingsmededelingen e.d. Als bron voor bepaald soort onderzoek kunnen ze natuurlijk van groot belang zijn.
  13. Van Setten werkte met 6 hoofdrubrieken: I werkvelden, II Onderwijsvakken, III landen, IV abstractieniveau, V aspecten van het besproken werkveld (waarin aangegeven wordt of een artikel vooral spreekt over bijvoorbeeld de doelstelling van een bepaald werkveld of onderwijsvak of juist over de methode), VI niet-pedagogische verschijnselen.
  14. Belangrijk voor zijn methode was de mogelijkheid om iedere categorie op 4 verschillende manieren aan te kruisen. Achter de 375 nummers stonden 4 kolommen. Een kruisje in de eerste kolom betekende, dat de betreffende categorie hoofdonderwerp van het artikel was; een kruisje in de tweede kolom geeft aan, dat de categorie in het artikel voorkomt als deel van een verband (als het bijvoorbeeld gaat over het verband tussen kleuterschool en gezinsopvoeding, dan worden beide categorieën aangekruist in de tweede kolom); de voorlaatste kolom geeft aan dat het hier gaat om de categorie als bijzaak; een kruisje in de laatste kolom betekent, dat het artikel geschreven is vanuit een optiek die bij de betreffende categorie past. Het hanteren van deze kolommen geeft het bewerkingsschema een enorme dimensie.
  15. Deze karakteristiek ligt ten grondslag aan het artikel van H. C. de Wolf over de ontwikkeling van de pedagogische en psychologische opvattingen van het tijdschrift DUX, 1927-1970, in *Jeugd en Samenleving* 1979, pp. 525-564.
  16. Een van de nadelen van de methode is gelegen in het feit, dat de gebruiker zich grondig in de methode moet inwerken, terwijl het resultaat van het eerste Z.W.O.-project onmiddellijk toepasbaar is. De vraag rijst ook of de methode hier en daar niet te subtiel is, waardoor de toegankelijkheid van het materiaal weer vermindert.
  17. Dit onderzoek werd gefinancierd in het kader van de TAP-regeling.

Curriculum vitae

J. M. A. Noordman is als wetenschappelijk medewerker verbonden aan het Instituut voor Wijsgerige en Historische Pedagogiek van de Katholieke Universiteit van Nijmegen. Redigeerde de *Literatuurwijzer Historische Pedagogiek*, Nijmegen 1978 en is redactielid van *Comenius, Wetenschappelijk tijdschrift voor democratisering van opvoeding, onderwijs, vorming en hulpverlening*.

Adres: Instituut voor Wijsgerige en Historische Pedagogiek K.U., Erasmusplein 1, 6500 HD Nijmegen

Manuscript aanvaard 6-4-'81